



**KUDÜS**  
ve  
**II. ABDÜLHAMİD**

Erdem Demirkol

**RDFAF**  
ORTADOĞU VE AFRIKA  
ARAŞTIRMACILARI DERNEĞİ

**TAŞ MEKTEP**  
yayın atölyesi

Ortadoğu ve Afrika Araştırmacılar Derneği Yayınları  
Arařtırma Eserleri Serisi Nu: 11

# **KUDÜS ve II. ABDÜLHAMİD**

## **Hristiyanların Dini İmar Faaliyetleri**

**Erdem Demirkol**

**MALTEPE ÜNİVERSİTESİ'NİN  
HEDİYESİDİR.**

**TAS MEKTEP**  
yayın atölyesi

**ORDAF**  
ORTADOĞU VE AFRIKA  
ARAşTIRMACILARI DERNEğİ

İstanbul, 2017

# İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ .....	5
KISALTMALAR .....	10

## GİRİŞ: KADİM ŞEHİR KUDÜS

1. Coğrafi Konumu ve Adı.....	13
2. Osmanlılara Kadar Kudüs .....	15
3. Osmanlı Hâkimiyetinde Kudüs.....	24

## I. BÖLÜM: KUTSAL ŞEHİR KUDÜS

### Osmanlı Hâkimiyetinde Demografik ve Dini Yapı

1. Kentin Fiziksel Yapısı.....	35
2. Müslüman ve Gayrimüslim Nüfus .....	40
3. Hristiyan Cemaatler.....	51
a. Rumlar .....	53
b. Latinler.....	58
c. Ermeniler .....	62
d. Protestanlar .....	66
e. Kıptiler .....	69
f. Süryaniler.....	71
g. Habeşler .....	72
h. Maruniler .....	73

## II. BÖLÜM: MABETLER ŞEHRİ KUDÜS

### Kamame ve Beytullahim Kiliseleri ve Bunlar Üzerinde Meydana Gelen Tartışmalar

1. Kamame Kilisesi .....	76
2. Beytullahim Kilisesi.....	84
3. Kutsal Mekânlardaki Tartışmalar.....	86
a. Kamame Kilisesi ile İlgili Tartışmalar .....	94
b. Beytullahim Kilisesi ile İlgili Tartışmalar .....	105

**III. BÖLÜM: MAMUR ŞEHİR KUDÜS**  
**Kudüs'te Hıristiyanların Dini İmar Faaliyetleri ve II. Abdülhamid**

1. II. Abdülhamid Öncesi Kudüs'te Gayrimüslimlerin	
Dini Yapılarla İlgili İmar Faaliyetleri.....	111
a. Makamat-ı Mübareke (Kutsal Yerler) Meselesi ve Kırım Savaşı'nın	
Kudüs'teki Hristiyan İmarına Etkileri.....	113
b. İslahat Fermanı ve Hristiyan Mabetlerinin İnşasında Artış .....	120
2. II. Abdülhamid Döneminde Kudüs'te Hristiyanların Dini İmar Faaliyetleri .....	139
a. Alman İmarı.....	139
b. Fransa İmarı.....	155
c. Rusya İmarı.....	168
d. İngiltere İmarı.....	180
e. Habeşistan İmarı.....	183
f. Ermeni İmarı.....	189
g. Ortak Kutsal Mekânlarda Tartışmaya Sebep Olan İmar Faaliyetleri .....	191
3. II. Abdülhamid ve Kudüs'te Dini İmar.....	193
SONUÇ.....	201
BİBLİYOGRAFYA.....	207
GENEL DİZİN .....	219
EKLER.....	227

## ÖNSÖZ

Osmanlı Devleti çok sayıda farklı din ve milletten insanı bünyesinde barındıran büyük bir imparatorluk olmuştur. Bu imparatorluğun geniş coğrafyası içinde yer almış olan Kudüs, tarih boyunca üç semavi dinin müminleri tarafından büyük önem atfedilen kutsal bir şehir olmuştur. Geçmişte olduğu gibi bugün de Kudüs'te farklı din ve mezheplerden insanlar yaşamakta ve her yıl çok sayıda hacı Kudüs'ü ziyaret etmektedir. Kudüs, dinlerin dinamik çehresinin seyredilebileceği muhteşem bir sahnedir. Tarihi gerçekler ve inançlar, dünyanın hiçbir yerinde böylesine iç içe yaşanmamıştır.

Kudüs, Hristiyanlığın ortaya çıktığı, Hz. İsa'nın doğduğu ve tüm Hristiyanlarca kutsal kabul edilen mekânları barındırdığı için Hristiyanlar gözünde ayrı bir yere sahiptir. Ancak Hristiyanlık içindeki mezheplerin, bu mekânlar üzerinde, tarih boyunca çatışma halinde oldukları görülmüştür. Kutsal sayılan yerler üzerindeki hâkimiyet hakları, buraların temizlik, tamirat gibi bakımlarının hangi cemaat tarafından yapılacağı gibi meseleler, cemaatler arasında büyük kavgalara sebep olabilmektedir. Bu farklı cemaatler yeni kiliseler inşa ederek, Kudüs'teki nüfuslarını da artırmaya çalışmışlardır. Kısacası Kudüs'teki dinî binaların yapımı bir ihtiyacı karşılamaktan ziyade siyasal bir amaca hizmet etmekteydi. Cemaatler imar faaliyetlerini bir güç gösterisi olarak kullanmaktaydılar. Hatta bu mesele Kudüs'teki Hristiyan cemaatlerle sınırlı kalmamış; Kudüs, batılı Hristiyan devletlerin de müdahil oldukları bir arenaya dönüşmüştür. Avrupalı Hristiyan devletler Kudüs'te kendilerine yakın buldukları cemaatleri korumak, kendilerine ait dinî binalar inşa etmek

yoluyla prestij elde etmeye uğraşmış, Hristiyanların haklarını korumak bahanesiyle; her fırsatta Osmanlı Devleti'nin içişlerine müdahale etmiş, Kudüs'te ve Ortadoğu'da etkili olmaya çalışmışlardır. Avrupalı devletlerin bu müdahaledeki en önemli aracı, Kudüs'teki kutsal binaların inşası ve tamiri olmuştur.

İmar faaliyetleri ve binalar inşa etmek, geçmişten bugüne değişmeyen bir nüfuz edinme, siyasi güç temin etme yöntemi olagelmıştır. Hele de bu yapılar dinî, anıtsal ve kurumsal yapılar ise daha da büyük bir misyon üstlenirler. Devletler ve medeniyetler, yaptıkları binalar, eserler ve kurumlarla var olmuşlar, buldukları coğrafya üzerinde bu şekilde nizamlarını tesis etmişlerdir. Başka coğrafyalara da kendi düzenini taşımanın, oralarda da var olmanın hiç değişmeyen yoludur imar. Tüm sistemler, kendince ideal ve anlamlı olduğunu düşündükleri nizamlarını bu yolla yaymak ve taşımak gayretindedir. Bu nizamın ne derece insani ve güzel olduğunu ise zaman içinde tarih yargılar ve gerçekleriyle gözler önüne serer. Buradan hareketle, Hristiyan topluluklar ve Avrupalı devletler için Kudüs'te dini binalar inşa etmek; Kudüs'te, Ortadoğu'da, bütün Hristiyan âleminde ve hatta tüm dünya siyasetinde var olmanın yoludur.

Bu çalışmada; Hristiyan cemaatler arasındaki kavgalar, bu kavgalarda Osmanlı yöneticilerinin üstlendiği arabuluculuk rolü ile Osmanlı barış politikası, Avrupalı güçlü devletlerin müdahale çabalarının bir parçası olarak dinî imar faaliyetleri ve bu faaliyetler karşısında Sultan II. Abdülhamid'in nasıl bir tavır sergilediği üzerinde duruluyor. Ayrıca imar faaliyetlerinden hareketle, siyasal mücadeleler; imar ve inşa faaliyetlerinin siyaset üzerindeki yansımaları ve Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşü izleniyor.

Yine bu kitapta, XIX. yüzyılda Kudüs'ün Osmanlı Devleti tarafından nasıl görüldüğünü, Osmanlı yöneticilerinin Kudüs'teki cemaatlere nasıl yaklaştığını ve Hristiyanların imar faaliyetlerini göreceksiniz. Özellikle II. Abdülhamid döneminde Kudüs'teki Hristiyan cemaatlerin birbirleriyle ve Osmanlı yönetimiyle ilişkilerine şahit olacaksınız. Bunu yaparken, hareket noktamız dinî imar faaliyetleri olacak. Zira dinî yapılardaki tamiratlar ile yeni kilise, manastır ve bunun gibi dinî binaların inşası; Ku-

düs'teki değişik mezheplere mensup Hristiyanların arasındaki ilişkileri açıklayan en önemli meselelerdendir.

Bu çalışmada, bütün bu ilişkiler ağı içinde Osmanlı Devleti'nin Kudüs'te huzuru sağlamak, Avrupalı devletlerin istekleri arasında denge kurmak adına yaptığı hamleleri görebiliriz. Bunu yaparken bir yandan da Avrupalı devletlerin, Ortadoğu'ya müdahale çabalarına bakarak, Hristiyan cemaatler arasındaki çatışmaların ötesinde, Kudüs'te Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşünün tarihini de izleyebiliyoruz.

İmar faaliyetlerinin siyasal alana yansımalarının izlenebileceği en iyi yerin Kudüs coğrafyası olduğunu söyleyebiliriz. XIX. yüzyıl sonunda Kudüs'te; din, imar faaliyetleri ve siyasetin nasıl ve ne şekilde kesiştiği gözler önüne serilmektedir. Ayrıca şehir, Avrupa tarihiyle karışan "Doğu Meselesi"nin tüm yönlerini, tüm manevralarını içinde barındırması bakımından, XIX. yüzyıl sonunda dünya siyasetinin hassas noktalarından biri haline gelmiştir.

Bu çalışmanın temelini Osmanlı arşivleri teşkil etmiştir. Osmanlı arşivleri bu çalışmanın kuvvetli yanıdır. Zira Osmanlı arşivleri XIX. yüzyıl Kudüs'ünü aydınlatmak için birincil kaynaklardır. Çalışmanın hazırlanışı sırasında karşılaşılan en büyük güçlük ise Kudüs üzerine yazılmış Türkçe eserlerin azlığıdır. Sahip olduğu öneme rağmen, Kudüs üzerine Türkçe çalışmaların bu kadar az olması şaşırtıcı ve üzücüdür. Sadece İngilizce Kudüs (Jerusalem) aramaları binlerce sonuç vermektedirken, Türkçe arama sonuçları ne yazık ki çok azdır. Bu çalışmanın yüksek lisans tezi olarak ilk ortaya çıktığı 2007 yılından bu yana Türk araştırmacıların Kudüs'e olan ilgilerinin arttığını gözlemek sevindiricidir. Kudüs, Filistin, Ortadoğu alanlarındaki Türkçe araştırmaların daha da artması, ülkemiz sosyal bilimleri ve tarih araştırmaları adına büyük ihtiyaçtır.<sup>1</sup>

1 Türkiye'de bilimsel çalışmaların artmasına paralel olarak maalesef bilimsel etiğe aykırı davranışlar da artmıştır. Bilim dünyasının bu tür etik dışı davranışlara şiddetle karşı çıkması, ilgili kurumların gerekli önlemleri alması bir zarurettir. İstenmeyen ve ülkemize yakışmayan bu gayr-ı ahlâki durum çalışmamızın başına da gelmiştir. Elinizdeki bu çalışmanın temelini oluşturan, 2007 yılında Marmara Üniversitesi'nde kabul edilmiş yüksek lisans tezi, 2010 yılında başka bir üniversitede yapılan bir yüksek lisans tezinde intihale



## KUDÜS ve II. ABDÜLHAMİD

Erdem Demirkol

Geniş coğrafyaya hükmeden Osmanlı Barışı, dünyanın cazibe merkezi olan Kudüs'ü asırlarca istikrar adası yapmıştır. Bütün dinler burada Osmanlı egemenliğinde bir arada yaşamışlardır. Kudüs'te son Haçlı akınlarından sonra hiç bir zaman Müslüman-Gayrimüslim çatışması olmamıştır. Aksine daha çok farklı Hristiyan mezhepler ve geç dönem göçler ile buraya yerleşen Yahudiler arasında dini mekânlar üzerinde sürtüşmeler ve çekişmeler yaşanmıştır.

19. yüzyılın ortalarına doğru başlayan bu çekişmeler, uluslararası müdahaleler ile II. Abdülhamid'in saltanatına kadar sürekli artış göstermiştir. II. Abdülhamid dış politikada karşılaştığı büyük sorunları çözmeye uğraşırken, Kudüs'ün müdahaleci devletlerin bir laboratuvarı olduğunun farkındadır. Sadece din ve mezheplerin değil, güçlü devletlerin de çatışma bahaneleri aradığı bir zamanda gerek İslam'ın diğer dinler ile bir arada yaşayabilme formülü, gerek Osmanlı gelenliğini esas alan II. Abdülhamid'in mahir siyaseti Kudüs'te çeyrek asırdan fazla barışı sağladığı gibi, Siyonizm tehdidini de ertelemiştir.

Bu eser, özgün belgeler ışığında, II. Abdülhamid'in Kudüs'teki Gayrimüslimlerin dini mekânlarına karşı takip ettiği siyaseti tartışmaktadır. Yazar verdiği başarılı örnekler ile Kudüs'te halen sürmekte olan çatışmaların tarihi arka planına da bir projeksiyon sunmaktadır.

Zekeriya KURŞUN

**RDFAF**  
ORTADOĞU VE AFRIKA  
ARAŞTIRMACILARI DERNEĞİ



**TAŞ MEKTEP**  
yayın atölyesi



20 ₺